

Csunderlik Péter

## KOCSI-ÚT AZ ÉJSZAKÁBAN

Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008*. Osiris, Budapest, 2008, 322 oldal, 3480 Ft.

Romsics Ignác napjaink Magyarországnak legkeresettebb történésze, így az Osiris Kiadó biztosra ment azzal, hogy a 2004-es *Múltról a mának* után a történész újabb tanulmány- és esszékötetét jelentette meg, hisz az esszéus apokrifekkel és Pilinszky-albumokkal szemben a *Történelem, történetírás, hagyományt* garantáltan megveszik, már csak a Romsics-márkanév okán is. Ellentétben néhány ismert és ismerten elkötelezett jelenkorással, akiknek lassan már csak annyira lehet hinni, mint a fogorvosnak a Colgate-reklámban, ha Romsics Ignác mondaná, még a vízlágyítót is megvenném. Mert amit ő mond, az elgondolkodtató és megfontolandó, hogy a századfordulás polgári radikális színikritikusok kedvelt fordulatával éljek, és az sem utolsó szempont, hogy közérthető, nem gabalyodik bele a posztmodern bikkfanyelvbe.

A kötetet jó kézbe venni, nyugtatóan lila színű, keményfedelű, forgathatjuk akármeddig, nem esik szét, márpedig olyan időket élünk, hogy ezt is meg kell becsülni. Már-már üde meglepetés, hogy a borítón nem egy körmölő szerzetest látunk, mert a barátok úgy nőttek hozzá a történetírási könyvek borítójához, mint a torma a húsvéti sonkához. Alul a *De re diplomatica* elárulja, hogy a borító metszete Jean Mabillon 1681-es oklevéltanát kopírozza, és erről meg is bizonyosodtam, mikor vettem a fáradságot, hogy hátralapozzak az impresszumhoz. Hogy a borító a források feltárásának első szisztematikus módszertanát, kétszáz év tudósainak alapvető kézikönyvét idézi meg, vehetjük hitvallásnak is.

A *Történelem, történetírás, hagyomány* többnyire 2006–2007-es alkalmi munkák gyűjteménye, melyek a legkülönbözőbb helyeken jelentek meg, gyakran átfedésekkel, nemegyszer szövegismétlésekkel, gazdaságos megoldásokkal, vagyis az ilyenkor megszokott és elfogadott erőkímélő technikákkal. De így legalább a vissza-visszatérő lényeg jól agyunkba vésődik, ha végigolvassuk Romsics Ignác kötetét, melynek célja nyilvánvalóan az, hogy a szétszórt írásokat összegyűjtse, és azok is olvashassák, akikhez eddig nem jutottak el.

Az írások a kötet címének megfelelően három blokkba rendeződnek: *Történelem, Történetírás és Hagomány*. A *Történelemben* kapnak helyet a fajsúlyosabb politika-, gazdaság- és eszmetörténeti tanulmányok. A másodikban a historiográfiai munkák, melyeknek mindig örülök, mert az elmélet és önreflexió a magyar történetírásban és oktatásban még mindig igencsak mostohán kezelt, sokszor megvetett terület – bár kifejezetten történetfilozófiai Romsics-szöveget ezúttal nem találunk.<sup>1</sup> A harmadik, *Hagyomány* címszó alatt

<sup>1</sup> Mint például az előző tanulmánykötetében: Romsics Ignác: *Mi a történelem?* = Uő.: *Múltról a mának*, Osiris, Budapest, 2004, 430–457, különösen 450–452. Ott megkapjuk azt a hitvallást, amire Jean

szerepelnek azon könnyedebb írások, amelyek előadásként hangzottak el vagy publicisztikaként jelentek meg. Romsics Ignác itt megfelel azon elvárásoknak, miszerint a történésnek az is feladata, hogy bekapcsolódjon az értelmiségi közbeszédbe, reagáljon környezete érdeklődésére, vagy eleve ráirányítsa azt általa fontosnak tartott kérdésekre. Éppen ezért ez a rész a legpopulárisabb, ahol leegyszerűsítve és absztrahálva kapjuk meg mindazt, amit a korábban olvasott Romsics-tanulmányokból már jól ismerhetünk. Ne várjunk itt eget rengető fejtegetéseket: miképp egy tojásra sem lehet ráfesteni *Az utolsó vacsorát*, úgy egy napilap sem bír el sokat. Ha valamire itt jobban kíváncsiak vagyunk, lapozzunk csak vissza.

Mert noha sok tanulmánykötetet szét sem kell szedni a kritikusnak, mert magától darabokra hullik, a *Történelem, történetírás, hagyomány* írásai úgy ölelkeznek fejezeteken és műfajokon át, akár egy szonett rímei. Közös nevezőjük az ismétlődő megszakitottság, a kitérők és kényszerpályák a modern magyar történelemben, a Közép-Európába hazajáró kihívásokra megfogalmazott sikeres vagy kudarcos válaszaink, melyek történetéből mindannyian tanulhatunk, és tanulnunk is kell – bár már huszonévesen kezdem azt hinni, hogy erre genetikailag képtelenek vagyunk.<sup>2</sup>

A nagyívű nyitótanulmány, talán a kötet legfontosabb írása, *A kereszténység védőpajzsától az uniós tagságig* (9–36) a magyar politikai gondolkodás történetén száguld végig, számtalan szemelvényt, kilenc-tíz évszázad eszmétörténeti alapszövegeit idézve Anonymustól Antall Józsefíg, hogy bemutassa, a mindenkori politikai és szellemi elitek miképp ítélték meg a magyarság helyét az európai népek között, és ehhez milyen sajátos szerepet, feladatot rendeltek. A vizsgálatot kronologikusan, a kezdetektől napjainkig négy nagyobb korszakra (hipotetikus/szimbolikus mérőföldkövek: 1526–1711–1918/1920) bontva végzi el Romsics, és mindegyikhez társít egy leginkább jellemző önképet, narratívát, miközben a kevésbé jelentékenyekkel is megismertet minket.

Olyan klasszikus toposzok kerülnek elő a szertárból, mint Magyarország „a kereszténység védőbástyája” és a magyar uralkodó, aki éppúgy lehet „*Krisztus bajnoka*”, ahogy „*szittyá Mars*”. Miképp a magyarok is egyszerre voltak-lehetnek nagyon keresztények és vérbeli szittyák, majd Mohács után mintha már zsidók lennének, akiket bűneiért sújt az Isten, és ezért őrlődünk „*két pogány közt*”, hogy később már „*híd*” legyünk Kelet és Nyugat között, keleten akár egész a Pamírig. Mert a 19. század végén megjelenik a turanizmus, és a magyar birodalmi gondolatot dédelgetők lázámaiban már a „*600 milliós turánságnak szellemi és politikai vezérei*”-ként masírozunk a világtörténelemben. Ám Trianonnál „minden Egész eltörött”,<sup>3</sup> hogy *Komp-ország* poétáját idézzem, a Szent István-i Magyarország feldarabolása a „*második Mohács*”. És ekkor a 16–17. századhoz hasonlóan megkezdődött a bűnbakkeresés, újabb metanarratívákkal, melyek napjainkban másodvirágzásukat élik. Aztán II. világháborús vereség, a szovjet megszállás, „*az új hódoltság*” következett, amikor végleg le

Mabillon idézésénél is utaltam. Egyébként ezt az írást felírnám minden kollégának, aki még 2009-ben is azt hiszi, a tények csak úgy eleve vannak, mint a vizek fölött lebegő Ige, és nem emberi konstrukciók.

<sup>2</sup> Vö. GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Osiris, Budapest, 2007, 548–549.

<sup>3</sup> Ady Endre: *Kosci-út az éjszakában*.

kellett számolni az illúziókkal. Ekkor írta Szekfű Gyula történész, ideológus és szertári bagoly: „A hidat is odadobhatjuk az ócskavas közé, ahol már örökre pihen minden politikai múltunk sok értelmetlen, nagyzásból született, meg nem valósítható frázisa.”<sup>4</sup> De a szovjet megszállás tizedannyi ideig sem tartott, mint Szekfű jövendölte. Rendszert váltottunk, immáron Magyarország az Európai Unió tagja. Tehát ismét érdemes elgondolkozni azon, hogy mi a magyar most. Ennek eredménye volt az a tanulmánykötet,<sup>5</sup> amelyben eredetileg ez a tanulmány is megjelent. Bevallom, nekem a „kik vagyunk?” kérdésre mostanság egyre többször a hagymát hámozó Peer Gynt alakja rémlik fel.

Hasonlóan erős eszmetörténeti tanulmány *A regionalizmus és Európa-eszme a 19–20. századi magyar politikai gondolkodásban* (37–58). Tézise, hogy az elmúlt két évszázad magyar politikai gondolkodásának fősodorát az állami egység és szuverenitás helyreállításával, majd pedig a trianoni békeszerződésből fakadó nemzeti kérdéssel kapcsolatos problémák határozták meg, és persze mindig kísértett a geopolitikai helyzetből adódó többirányú fenyegetettség is. Romsics itt azokat a válaszokat vizsgálja meg, amelyek a regionális összefogásban láttak olyan megoldást, mellyel a nemzeti-nemzetiségi ellentétek orvosolhatók, de persze itt sem maradhatott el a tragikomikus birodalmi álmok vázlatos bemutatása.<sup>6</sup> Wesselényi Miklós reformkori alapművétől (*Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*, 1843/1844) Jászi Oszkár jelenünkbe mutató Európai Egyesült Államok-víziójáig ismerkedhetünk meg nevezetes (Kossuth Lajos, Szabó Dezső, Németh László „tejtestvérisége”, Szálasi Ferenc), vagy már szinte teljesen elfeledett koncepciókkal (Táncsics Mihály, Cholnoky Jenő, Hantos Elemér, Pásztor József, Ujhelyi Nándor).

*A Magyarország(ok) a két világháború között* (59–95) többdimenziós vizsgálatának konklúziója, hogy a két világháború közötti Magyarország társadalmi, politikai és szellemi értelemben egyaránt többszörösen tagolt ország volt, amelyet bipolárisként (keresztények–zsidók, urak–elnyomottak, népiek–urbánusok, régiek–újak stb.) ábrázolni csak a múlt ismert tényeinek és bizonyított összefüggéseinek negligálásával lehet, és áll ez napjainkra is.

A két éve megjelent monográfia<sup>7</sup> Rubicon-cikkes kivonata *Az 1947-es párizsi békeszerződés* (96–112). A *Gazdasági reformok a Kádár-korban* (113–122) az *Élet és Irodalomban* jelent meg 2007 júniusában, és első mondatától eltekintve jó összefoglalás. Romsics írása meggyőzően bizonyítja ama Kornai-tézist, miszerint az államszocializmusok olyan értelemben reformálhatatlanok, hogy minden reformmal csak a piacgazdasághoz kerülnek közelebb.

A *Történelem* blokkot a párba rendezhető *Suomi titkai* (123–149) és a *Félperifériától a félperifériáig* (150–161) zárja. Mindkét írás kicsit Scott M. Eddie kliometrikus történetírást népszerűsítő könyvére<sup>8</sup> emlékeztetett, vagyis Romsics Ignác kiindulásul fog egy közis-

<sup>4</sup> SZEKFŰ Gyula: *Forradalom után*, Cserépfalvi, Budapest, 1947, 122.

<sup>5</sup> *Mi a magyar?*, szerk. Romsics Ignác – Szegedy-Maszák Mihály, Habsburg Történeti Intézet – Rubicon, Budapest, 2005.

<sup>6</sup> Részletesebben lásd ROMSICS Ignác: *A magyar birodalmi gondolat = Nem élhetek birodalom nélkül*, szerk. Gombár Csaba – Volosin Hédi, Helikon–Korridor, Budapest, 2002, 41–81.

<sup>7</sup> ROMSICS Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*, Osiris, Budapest, 2006.

<sup>8</sup> Scott M. EDDIE: *Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*, Csokonai, Debrecen, 1996.

mert, már-már axiómaként kezelt tételt, és aztán azt statisztikákkal, rengeteg adattal megecáfolja. Finnország (Suomi) esetében az a hazai sztereotípia, hogy sikeres felzárkózásának, a világ élvonalába emelkedésének titka nyelvrokonaink sorsának II. világháború utáni szerencsés alakulása, hogy ők megmenekültek a szovjet megszállástól és annak szomorú következményeitől, míg mi nem. Pedig 1867–1914 között megkezdjük a felzárkózást, a dualizmus „modernizációs aranykor” volt, és csak a Horthy/Rákosi/Kádár-rendszerek alatt lett a magyar felzárkózásból leszakadás – ez a magyar történeti tudat egy másik axiómája. Romsics azonban az agyonidézett Angus Maddison és Paul Bairoch (a „gazdaságtörténet doyenje”) kutatásaira támaszkodva foszlatja szét ezen illúzióinkat, kimutatva, hogy a finn felzárkózás már a 19. században megkezdődött, és 1870 után az élenjáró Nagy-Britanniával, valamint az akkor még ugyancsak fejlettebb Magyarországgal szemben egyaránt csökkentette hátrányát. Vagyis, hangsúlyozza Romsics, a Magyarország átlagosnál lényegesen gyorsabb 1867 utáni fejlődésével kapcsolatos feltevések a „legendák birodalmába” tartoznak.

Persze ne feledkezzünk meg Disraeli aforizmájáról, mely szerint „háromféle hazugság van: hazugság, aljas hazugság és a statisztikák”,<sup>9</sup> de Romsics nemcsak adatol, hanem a kultúrtörténeti érdekességek mellett finnországi élményeiből is jócskán idéz, amitől a *Suomi titkai* befejezése bájosan lírai hangvételt nyer. Megismerhetünk belőle egy igazán követendő példát, és kicsit kesereghetünk is, hogy míg „halszagú atyánkfiai” a semmiből építettek föl egy mintaállamot, Magyarországon még az úgynevezett nagy generációk is rendszerint csódtömegként végzik. És akkor el lehet gondolkodni, hogy ki nézhet le kit.

A *Történetírásban* közreadott historiográfiai írások közül a *Szakosodás, szintetizálás és interdiszciplinaritás a 20. századi történetírásban* (165–176) gyorsan végigkalauzol a modernkori egyetemes történetírás főbb irányain, változó tendenciáin, melyekkel alapfokon minden történészhallgatónak tisztában kéne lennie, de ahogy körbenézek, ez nem jellemző.

A *Magyar történetírás a 20. században* (177–195) hasonlóképp száguld végig a magyar történetírás történetén, az intézményesüléstől kezdve (1867: megalakul a Magyar Történelmi Társulat és megjelenik a Századok első száma) napjainkig. Romsics miniatűr portrékat skiccel legnevesebb történészeinkről Marczali Henriktől (1856–1940) Ránki Györgyig (1930–1988). A magyar történetírás történetében ugyanis koncentráltan jelentkeznek mindama ismétlődő megszakítottságok, leállósávok, kitérők és kényszerpályák, amelyek, mint már utaltunk ráá, modernkori történelmünk meghatározói. Romsics bemutatja, hogy a magyar történészdiskurzusok miképp instrumentálódtak a politikába, és hogy a változó kurzusokban mikor milyen zsinórmérték (kánon) tekeredett a magyar történészek nyakára. Így kitér a Molnár Erik-vitára is, mely előzményeivel együtt klasszikus példája, miképp működhet egy hatalmi célokat szolgáló, felülről kezdeményezett és mindvégig kézben tartott történelemcsinálás. A diskurzus jelentőségét mutatja, hogy paradigmaváltáshoz vezetett a magyar történetírásban: a Rákosi-korszak nemzeti-függetlenségi harcos történeteszemléletét az internacionalista-osztályharcossal váltották fel. Ez a paradigmaváltás nem történettudományunk önfejlődéséből kö-

<sup>9</sup> Idézi Paul JOHNSON: *Értelmiségiék*, Európa, Budapest, 2002, 465.

vetkezett, hanem az ok tisztán hatalmi-politikai volt: az ötvenhatos forradalom leverésével hatalomra került, legitimációs hiánnyal küszködő Kádár János és rendszere Rákosi Mátyással ellentétben már nem hivatkozhatott a forradalmi-függetlenségi harcok múltjára, mert akár a tűztől, úgy féltek a nemzeti lelkesedéstől. Emiatt történetírásunknak is irányt kellett váltania, nem először és nem utoljára.

Egy helyen azonban Romsics szövege módosításra szorul. Az úgy nem áll meg, hogy 1949 márciusától „*Andics iránymutatása alapján* a következő években, évtizedekben a magyar történelem valamennyi korszaka új megvilágításba került. A középkori magyar állam és társadalom korát *Molnár Erik kibővített és újra kiadott munkái alapozták meg*, igazodva a marxi formációelmélet (ősközösség-rabszolgaság-feudalizmus) sémájához.” (189 – kiemelések tőlem.) A két Molnár Erik-könyv,<sup>10</sup> amire Romsics utal, ugyanis éppen Andics Erzsébet 1949-es kánonjával ment szembe, és ezért 1950 elején egy kétnapos vitában Andics Erzsébet, Mód Aladár, Györffy Sándor ízekre is szaggatták Molnár Eriket ezen munkái módszertana, a pártosság hiánya és középkori nagy alakjaink kritikus bemutatása miatt.<sup>11</sup> Molnár Erik társadalomtörténeti könyvei tehát nem alkalmasak arra az illuztórációra, amire itt Romsics Ignác szánta őket.

Ellenben tökéletesnek érzem, és talán a kötet szívemnek legkedvesebb tanulmánya a *Székfű Gyula Három nemzedékéről* (195–213). Romsics leleplezi Székfű trükkjeit és darabokra szedi a Horthy-rendszer konzervatív és keresztény-nemzeti ideológiájának, történetpolitikai gondolkodásának alapművét. Bemutatva, hogy a *Három nemzedék* nem szakmunka, hanem olyan legitimációs célokat szolgáló történetpolitikai esszé, amely a negatív értékekkel felruházott jelenhez konstruál egy szubjektív múltképet.

A Történetírás fejezetet a *Horthy-képeink* (213–252) és *A szintézisírás dilemmái* (253–264) zárják. Előbbiben Romsics a Horthy-kultuszt/ellenkultuszt („országmentő”, „hóhér”, „felségáruoló és trónfosztó”, „országépítő és országgyarapító”, „nemzetrontó és országvesztő”) boncolgatja, majd kritikai áttekintést nyújt a Horthy Miklóssal foglalkozó szakirodalomról. Utóbbi módszertani írásban a historiográfiai bevezetést követően saját szintézisének, a *Magyarország története a XX. században* (Osiris, 1999) megírásával és fogadtatásával kapcsolatos tapasztalatait osztja meg velünk, és így betekinthetünk a kulisszák mögé, ami mindig bizsergető.

A *Hagyományban* közölt hat rövidebb írás közül csak kettőt emelek ki, a már bevezetőmben megpendítettek okán. Az *Identitáspolitikai és történelem* (267–274) tárgya a szimbolikus politizálás, mert a történelemre hivatkozni nemcsak bolsevik trükk, hanem természeti törvény a politikában, és minden kurzus, párt él vele, változó intenzitással. Például ahogy napjainkban sokan megpróbálják az ötvenhatos forradalmat kisajátítani, magukévá tenni jobb- és baloldalon egyaránt. Ellenük (is) íródott az *1956 helye a modern magyar történelemben* (297–307.), melynek visszhangja „félíg mély csönd, félíg lárma” volt. A mítoszfosztatást mifelénk különösen nem szeretik.

<sup>10</sup> MOLNÁR Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*, Budapest, 1949; MOLNÁR Erik: *A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig*, Szikra, Budapest, 1949.

<sup>11</sup> Vita Molnár Erik: „*A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig*” c. könyvéről, összeáll. Györffy Sándor – Pach Zsigmond Pál, *Társadalmi Szemle* 1950/5., 388–400.

Végezetül néhány apró hibára hívom föl a figyelmet, ami olvasás közben szemet szúrt. Az „1960-as évek végén Lucien Febvre” (175) semmiképp sem buzdíthatta interdiszciplinaritásra hallgatóit, mert már 1956-ban meghalt. A Gebhardt-féle *Handbuch der Deutschen Geschichte* szintézisnél említett Wolfgang J. Mommsen (1930–2004) „a nagy Mommsen”-nek (255) nem fia, hanem dédunokája. Mert ugyan Wolfgang Mommsen édesapja, Wilhelm Mommsen (1892–1966) valóban elismert történész volt a weimari Németországnak, de a dédapát, az ókorász Theodor Mommsent (1817–1903), az 1902-es irodalmi Nobel-díjast szoktuk illetni Romsics eposzi jelzőjével. A Nemzeti Parasztpárt nem 1938-ban jelent meg a pártpolitikai palettán (285), mert 1939 nyarán alakult. De a nyolcasok és kilencesek nemcsak itt alkalmatlankodnak, fölcserélésük a kötet típushibája, mint ahogy „az 1934–1935-ben írt, de csak 1858-ban kiadott *Hunnia*” (205), Spira György könyve sem 1849-ben jelent meg (42), és így tovább, nagyjából tízoldalanként, következetesen. Ellenben következetlenül szerepel, olykor egy tanulmányon belül is a *Bujdosókönyv* szerzője, Tormay Cecile neve, hol Cecilnek, hol Cecile-nek írva (például 216 és 228), és ez már tényleg zavaró lehet az olvasónak. Nem úgy, mint egy hibás oldalszámmal megadott hivatkozás (194).<sup>12</sup> Mindezek azt sugallják, hogy Romsics Ignác könyvében még több piciny hiba, elírás is akadhat, mind a főszövegben, mind a hivatkozásokban, ezért majd a második kiadás előtt alaposabban át kéne futni a kötetet hozzáértő lektori szemeknek. Mert hogy a *Történelem, történetírás, hagyományt* még ki fogják adni, azt biztosra veszem.

<sup>12</sup> Helyesen: GYÁNI Gábor: *Történetírásunk az évezred fordulóján* = UÓ.: *Történészdiskurzusok*, L'Harmattan, Budapest, 2002, 35–55.